

ԳՐԱԴԱՐԱՆ

“ԼԻԱԿԱՏԱՐ ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԼԵԶՈՒԻ

ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ 562 ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ”

Ն. ԵՐԱՍՄԱՆԻ

ՀՐԱՊԵՏՈՒՄ ԱՃԱՌԵԱՆ — Երևան — 1955, էջ 655

5) Ի՞նչ է լեզուն: — Աճառեան, ըլլալով լեզուաբանութեան մէջ ընկերաբանական դպրոցի ջատագովներէն մին, իրաւամբ լեզուն կը նկատէ հաղորդակցութեան անհրաժեշտ ազդակ մը մարդուն, իբրեւ ընկերային էակ: — Մարգը, որ հասարակական կեանքով է ապրում, իր խորհուրդներն ու զգացումները իր ընկերոջ յայտնելու և փոխադարձը նրանից իմանալու պէտք ունի: Այն միջոցը որ ծառայում է այս հաղորդակցութիւնը կատարելուն կոչուում է լեզու: Այս ընդհանուր սահմանումէն Աճառեան կը փորձուի հաւանական հետեւութիւններու հասնելու և զանոնք կ'ենթարկէ քննական մերձեցման: — ա) Կարելի պիտի ըլլա՞ր արդեօք լեզու կոչել մեզի ծանօթ յոգաւոր ձայնական լեզուէն զատ այն ամէն միջոցները՝ որոնք կրնան ծառայել ընկերային հաղորդակցման համար: — բ) Բանի որ կենդանիներն ալ ունին «հասարակական» կեանք, հետեւաբար լեզուն միայն յատուկ չէ մարդուն: — Ա. — Կենդանի էակի մը բոլոր գործարանները կրնան ծառայել իբր միջոց հասարակական հաղորդակցման: Արդարեւ, աչքի շարժումներով

պիտի ըլլանք եթէ յաջորդ մեր ժողովին կարենանք յայտարարել թէ շատ մը Եկեղեցիներ ճշմարտապէս միացած են վկայելու, կազմակերպելու և ուսուցանելու գործին մէջ:

Հաւատացէք որ կարեւոր է միութիւնը երբ կ'իրագործուի առաքելական ուղիով, վասն ճշմարտութեան և Աւետարանին, ու Ա. Եկեղեցիին նախանձայուզութեամբը լեզուն:

Թարգմ. ԶԱԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ Զ.
Աղեֆանդիս

կարելի է գանազան բաներ հասկցնել. այսինքն գոյութիւն ունի «տեսողական լեզու» մը, նոյնպէս «չօշափողական լեզու» մը, կան նաեւ այլ տեսակի «լեզուներ», ինչպէս մէկու մը ծաղկեփունջ նուիրելը, զրպանէն ինկած կապոյտ թաշկինակ մը, և այլն: Պատմութիւնը կը վկայէ թէ խորհրդանշական ձևեր գործածուած են նաեւ իբրեւ հաղորդակցման միջոց: Հին հիթանոսական շրջաններուն, երբ քրիստոնէութիւնը տակաւին նոր սկսած էր և արգելուած էր իր պաշտամունքը, անձանօթ քրիստոնեաներ զիրար ճանչնալու համար ձուկ մը կը ցուցնէին կամ կը նկարէին: Այդ կը նշանակէր «ես քրիստոնեայ եմ»: Պայմանագրական նշան մը, որ կը ծագէր հին յունարէն «իսթիւս» (ισθίς) բառէն՝ որ կը նշանակէ ձուկ. իսկ այդ բառի յաջորդական տառերով կը գոյացուէր «Խուս, Խրիստոս, Թէու, Սոթիրոս», որուն իմաստն է «Յիսուս Քրիստոս, Աստուծոյ Որդի, Փրկիչ»: — Բ. — Անաստեաններէն ոմանք ունին «հասարակական» կեանք: Աճառեան կը զարմանայ թէ ի՞նչպէս մըջիւններ, որոնք այնքան կանոնաւոր «հանրապետութիւն» ունին, զիտեն սպատեւրագմ» վարել, ունին «հիւանդանոց», «վիրաւորների փոխադրող յանձնախումբ», չունենան իրարու հետ հաղորդակցելու որեւէ միջոց: Նոյնպէս մեզուներ, որոնք թագուհի, զինուորական և բանուորական «գաղտնակարգ» ունին, չունենան որեւէ հաղորդակցութեան միջոց: Գերմանացի Գարլ Ֆոն Ֆրիշը փորձեր կատարած է մեզուներու «լեզուի» վրայ, և այն եզրակացութեան յանգած է թէ այդ «լեզուն» ոչ լսողական է և ոչ ալ տեսողական, այլ շօշափողական: Կենդանիներու լեզուի անհնազարգացած ձևը կը ներկայացնեն մեզի կապիկները: Անոնց լեզուն յատկապէս ուսուցանասիրած է Ռ. Կառնըր, «Կապիկներու Խօսքը» երկին մէջ, Լոնտոն, 1892: Ինչպէս որ Աճառեան կը նշէ ճշգրտօրէն, Կառնըրի գտած ձայները լո՛կ բնազդական են և երբեք զիտակցուած: Կառնըրի համաձայն, անոնք զիտակցական են: Կառնըրի աշխատանքը կը տառապի լրջութենէ: Անոր գործը շարունակեցին Գերմանացի ուսումնականներ Պասթիւէն Շմիտը և Զօրճ Շուրիցիկին: Վերջինը կը ջանայ ապացուցանել

թէ ոչ միայն կապիկները, այլ նաև ուրիշ ստորին մակարդակի վրայ գտնուող կենդանիներ ունին իրենց «լեզուն»։ Կատնարի, Շմիտի և Շուկոյեցկիի եզրակացութիւնները համոզիչ չեն։ Կապիկներու լեզուն միայն բնազդական ճիշեր ունի և ոչ թէ զխակցական։ Անոնք չեն կրնար կապակից խօսակցութիւն մը վարել։ Աճառեան իրաւամբ գիտել կուտայ թէ անասուններու «լեզուն» ոչ բառ ունի և ոչ ալ քերականութիւն։ Բնազդն է որ կը մղէ զիրենք զանազան ձևի ճիշեր արձակելու։ Աճառեանի գրութիւնը մէջընդ մէջ կ'ընդմիջուի է. Աղայեանի կողմէ «փակադժեհալ բացատրութիւններով», որոնք կը միտին «Մարքսիստական ուսմունքով» մեկնարանել լեզուաբանական հարցերը, ինչ որ անտեղի է և ոչ իրաւական, ուրիշի մը կողմէ հեղինակուած գրքի մը մէջ։ Աճառեանն է «Լիակատար»ին հեղինակը և ոչ թէ է. Աղայեանը։ Մեծանուն հանգուցեալը է. Աղայեանին յանձնած էր իր երկին հրատարակութեան իրաւունքը, բայց պէտք էր չարաչար գործածուեր այդ իրաւասութիւնը, միջամտելով իր մտածումներու աշխարհին մէջ, ուր հեղինակը բացարձակապէս ազատ է և ուրիշ երեան կու գայ իր գիտնականի բերեղացած գիմազիմը։

Ապա, Աճառեան կը վերլուծէ մարդէակին խօսելու կարողութեան տիրացման սկզբնական հանգրուանները։ Առաջին քայլը եղած ըլլայ նշանովի խօսակցութիւնը։ Այսօր ալ ընկալեալ նշաններ կան, որոնք իբրև միջազգային լեզու կը գործածուին նաւային, երկաթուղային, հեռագրական և զինուորական յարաբերութիւններու մէջ. օրինակ, կարմիր դրօշակը կամ լապտերը յայտարարեն են վտանգի։ Պատերազմական գործողութիւններու մէջ ճերմակ դրօշակը հաշտութիւն և խաղաղութիւն կը խորհրդանշէ։ Երկրաչափութեան մէջ π կը ցուցնէ տրամագծի և շրջագծի յարաբերական չափը։ Այս նշանովի խօսակցութեան առնթիւ գոյութիւն ունեցած է նաև շարժումներով հաղորդակցուելու միջոցը։ Իրարու լեզուներու անձանօթ մարդիկ զիրար կը հասկնան շարժումներով։ Բայց Աճառեան ինչպէս կը սահմանէ լեզուն։ Ըստ հեղինակին, մարդկային լեզուն ձայնասփայլ լեզուն է։ Իրօք, յօդարաշխ

թիւնը մասնաշաղկապութիւնն է մարդկային լեզուին։ Բայց հարկ էր ընդլայնել այդ յօդարաշխութեան նկարագիրը՝ Սօսիւրեան ըմբռնումով։ Մարդկային լեզուն յօդարաշխ ձայնական լեզուն է, բայց այդ յօդարաշխ ձայները պարզ ձայնական արտաբերումներ չեն, ենթակայ բնախօսական, բնագիտական և ուսողական հետազոտութեանց, այլ նաև աւելին։ Անոնք ձայնական գատորոշիչ միութիւններ են, որոնց պաշտօնն է բառերու իմաստը փոխել։ Լեզուի մէջ կան նաև, գատորոշիչ միութիւններու առնթիւ, իմաստաւոր միութիւններ։ Լեզուն ամբողջութիւնն է գատորոշիչ և իմաստաւոր միութիւններու։ Լեզուի կառուցանողական պաշտօնաւոր ըմբռնում մը կը մղէ մեզի սահմանելու լեզուն իբր պայմանադրական արժէքներու ամբողջութիւն մը՝ որ զանազան ձևեր կը ստանայ համայնքներու համաձայն։ Պայմանադրական է լեզուն իր խկութեամբ. հակառակ պարագային մէկ լեզու միայն գոյութիւն պիտի ունենար աշխարհի մէջ։ Լեզուն հաւաքական համաձայնութեան արդիւնքն է։

6) Լեզուի ծագումը։ — Կուտայ դանազան տեսութիւններ լեզուի ծագման մասին. — ա) Բնականութիւնը, բ) Կենդանական լեզուի զարգացման մէկ վիճակը, գ) Բնաձայնական տեսութիւնը, դ) Բացազանչականը, ե) Նմանաձայնականը։ Աճառեանի համաձայն, լեզուն մարդուն կողմէ ստեղծուած է անհրաժեշտութեան պահանջով, առանց որեւէ կապակցութիւն ունենալու բառի մը և իր անուանումին միջև։

7) Լեզուի հոգեբանական կողմը։ — Մտածելը ներքին խօսակցութիւն մըն է։ Լեզուն այն միջոցն է, որով մեր մտածումները կը նկատականան, կ'արտաքնանան։ Ներքին լեզուն անհրաժեշտութիւն մըն է արտաքին լեզուի։ Առանց ներքին լեզուին արտաքին լեզուն գոյութիւն չունի։ Եւ այդ ներքին լեզուն գոյութիւն ունի միայն յօդաւոր լեզուի հիման վրայ։

8) Լեզուն իբր գործիք թանձրացման։ — Լեզուն այն միջոցն է՝ որով զաղափարը կը ստանայ իր նկատական ձևը։

9) Լեզուն իբր գործիք ճշմարտութեան։ — Մեր մտածումները տարտամ և անորոշ են, որքան ատեն որ անոնք չեն արտա-

յայտնում: Բառերը աւելի կը յատկեցնեն մեր գաղափարները և կը ճշգրտեն անոնց նուրբ երանգները: Մտածողութեան անձն նութեանը կը յատկանայ: Լեզու մը այնքան կատարել է որքան ընդունակ է հարազատօրէն ներկայացնելու մեր մտածողութիւնը:

10) Լեզուն իբր գործիք համառօտութեան: — Բառը կը համառօտէ միտքը, և պատկերներու ամբողջութիւնը, որ յարակցաբար կապուած է այդ բառին, կը միացնէ իր մէջ: Որքան ալ դանդաղ ընթանայ մեր մտածողութիւնը, հովիտ բառը կը պատկերացնէ մեր երեակայութեան առջև հաճելի վայր մը ուր կան մարգագետիններ, չրջապատող սարեր, ծառեր, ծաղիկներ, վտակ մը որ կը հոսի հանդարտօրէն, և այլն: Բառը կը նմանի գրահաշուական նշաններու, որոնցմով համառօտ կերպով կը ներկայացնենք թուաբանական բոլոր գործողութիւնները, փոխանակ մէկ առ մէկ զանոնք նկարագրելու:

11) Լեզուն իբր միջոց յիշողութեան: — Լեզուի այս յատկութիւնը կը բղխի գրկաւորաբար նախորդներէն: այսինքն թանձրացումէն, ճշմարտութենէն և համառօտութենէն: Այս ձեռով, ան կը դիւրացնէ մեր մտածողութիւնը, կը ջնջէ աւելորդ ծանրաբեռնութիւնները, կ'ամփոփէ նիւթը և այսպիսով կ'օժանդակէ յիշողութեան: Մեր միտքը քառսի մը պիտի վերածուէր եթէ փոխանակ թանձրացեալ բառերու կապակցութեամբ կազմուած նախադասութիւններ յօրինելու, ստիպուած ըլլայինք գաղափարները առանձին առանձին յիշելու, և ապա, այդ գաղափարներու կապակցութիւնը կազմելով, դարձեալ մեր գաղափարները վերյիշելու: Որքան դժուար պիտի ըլլար եթէ սկսէինք յիշել հայոց պատմութեան մէջ Հայկազանց բոլոր թագաւորները, Հայկէն մինչև Վահէ (45 անուն) փոխանակ մէկ բառով «Հայկազունք» ըսելու:

12) Լեզուն իբր գործիք վերլուծման: — Լեզուն պարտաւոր է գաղափարներու զանազան մասերը բաժնելու. իւրաքանչիւրը գնելու առանձին բառի մը կամ բացատրութեան մը մէջ, և ապա զանոնք կապակցելու իրարու հետ: Այս ձեռով, ունենալով աւելի քան պիտի կրնայ բաղ-

դատել գաղափարներու անջատ մասերը իրարու հետ, ըմբռնել անոնց փոխարարութիւնը, և ապա հասնել տրամաբանական եզրակացութիւններու: Այս անկիւնէն դիտուած, լեզուն կը նմանի փորձամանի մը՝ ուր քիմիագէտը կը տարբարուծէ մարմինը, և այդ տարբարուծութենէն յոռաջացած տարրերը որոշելէն յետոյ կ'ըմբռնէ ամբողջ մարմինը կազմութիւնը: Արդարեւ, լեզուն ստեղծուելով մտածողութեան հետ, իր կարգին կը զարգացնէ մտածումը, կ'օգնէ, կը ճշգրէ, վերջապէս մաքրին բերը կը թիւթեցնէ:

13) Լեզուի բնախօսական կողմը: — Ուղեղի կեդրոններուն մէկ մասը ի ծնէ գոյութիւն ունի և մանուկը կը զարգացնէ զայն իր ամենօրեայ գործածութեամբ: Ուրիշներ մասամբ կամ բոլորովին ստացական են: Ստացական կարողութիւններու շարքին կը պատկանի լեզուն, մանաւանդ մի քանի լեզուներու ուսումը: Աւելի ստացական են գրութեան և ընթերցանութեան կեդրոնները, որոնք ձեռք կը բերուին դաստիարակութեան միջոցաւ, և կրան բոլորովին պակսիլ, ինչպէս անգրագէտներու մօտ:

14) Լեզուի հասարակական կողմը: — Լեզուն կ'առնէ իր սկզբնաւորութիւնը հասարակութեան մէջ: Կարելի չէ ենթադրել հասարակութիւն մը առանց լեզուի, և ոչ ալ լեզու մը առանց հասարակութեան: Ոմանք թերեւ կը մտածեն թէ գոյութիւն ունին ժողովուրդներ՝ որոնք գուրկ են լեզուէն. անոնք կը սխալին: Գոյութիւն չունի ժողովուրդ մը որ չունենայ իր լեզուն, թէև անկատար կերպով: Կը կարծուէր թէ Ափրիկէի գաճաճները, Փիլիպին կղզիներու նեգրիտոսները և այլ աւելի յետմեաց ժողովուրդներ գուրկ են սեփական լեզուէ, բայց նորագոյն քննութիւններ եկան փաստելու թէ անոնք ևս ունեցած են և ունին իրենց յատուկ լեզուն, և այդ լեզուով՝ անգիր բանահիւսութիւն: Լեզուն անհատական երևոյթ մը չէ, այլ գերազանցապէս հասարակական, ուր անհատին կամքը արժէք չի ներկայացնել և պարտաւոր է ենթարկուելու հասարակութեան որոշումին: Աճառեան շեշտելով լեզուի հասարակական կողմը, կ'ուզէ երևան բերել լեզուի մը պայմանադրական արժէքներու գրութիւն

մը ըլլալու հանգամանքը: Իրօք, լեզուն պայմանագրական արժէքներու դրութիւն մըն է, զետեղուած համայնքի մը կամ ընկերութեան մը իւրաքանչիւր անհատի ուղեղին մէջ: Իսկ այդ ընդհանուր գրութիւնը իր անհատական արտայայտութիւնը կ'ունենայ անձերու միջոցաւ, խօսքի մէջ, իրբն ոճական, շարահիւսական մասնայատկութիւն, նայլն: Բայց այդ անհատական արտայայտութիւնները երբեք չեն շեղիր ընդհանուր գրութենէն, առանց որուն համայնքի մը անդամները զիրար պիտի չկարենային հասկնալ: Իսկ լեզուն իր տօկունութիւնը և զիմադրականութիւնը կը պահէ շնորհիւ իր պահպանողականութեան. կարգ մը հասարակական երևոյթներու մէջ շատ անգամ լեզուներ ներելի են: Բայց մէկը որքան ազատամիտ ըլլայ, լեզուի մէջ կը մնայ պահպանողական: Ձեռք ներիւր մէկու մը լեզուական սոյթաքում մը: Լեզուն գերազանցապէս պահպանողական երևոյթ մըն է. ան չ'ընդունիր զիւրաւ յեղաշրջումներ. անոր կեանքը լոկ բարեշրջական է: Կեանքի մէջ յառաջ կու գան բազմաթիւ փոփոխութիւններ, յեղաշրջումներ, յեղափոխութիւններ, որոնք սակայն լեզուի մէջ նոյնպիսի յեղաշրջումներ յառաջ չեն կրնար բերել: Բառապաշարը, որ շատ աւելի փոփոխական է և անմիջապէս կը ցոլացնէ կեանքի փոփոխութիւնները, երբեմն ցոյց կուտայ զարմանալի պահպանողականութիւն մը: Մետաղեայ զրշածայրին գիւտը կը բոլորէ շուրջ զար մը, բայց ուսերէնի մէջ կը շարունակուի տակաւին բէքօ ըսուի՝ որ սազի փետուրին գործածութեան ժամանակէն կու գայ. նոյնպէս նաև գերմաներէն, ֆրանսերէն և իտալերէն լեզուներու մէջ: Աճառեան, պաշտպանելով լեզուի պահպանողականութեան նկարագիրը, լոբլեայն դէժ է ուսերէնէ կատարուած անտեղի նորմալութիւններուն հանդէպ Արեւելահայերէնի մէջ, որոնք կ'աղճատեն զայն իր հնչարանական, քերականական և շարահիւսական մարգերուն մէջ: Արդարեւ, լեզուն ունի իր ներքին պահպանողականութիւնը, որ երաշխիքն է իր միութեան: Առանց այդ ստիպողական պահպանողականութեան, լեզուները բարբառները և անհատական բացատրութիւնները կրնան ան-

սահման համեմատութիւններու հասնիլ, ուր մարդիկ դժուարաւ կարենան զիրար հասկնալ: Լեզուի զիմադրականութիւնը պաշտպանելով, Աճառեան դէժ է նաև Մառիայն տեսութեան՝ որուն համաձայն տնտեսական փոփոխութիւնները յառաջ կը բերեն նաև լեզուական փոփոխութիւններ: Անշուշտ լեզուի պահպանողականութիւնը քարացած անշարժութեան մը չի վերածեր լեզուական երևոյթները, այլ պարզապէս կը գանդաղեցնէ այդ փոփոխութիւնը: Լեզուն կը փոխուի, բայց ներքին միութեան պահանջ մը կը յամարացնէ այդ փոփոխութիւնը: Լեզուի մը տարածման զլիսաւոր միջոցները, Աճառեանի համաձայն, պետականութիւնն են ու քանակը. իսկ որակը, լեզուի անցեալը, զրական արժանիքը և նմանօրինակ բարոյական յատկութիւններ արժէք չունին: Մշակոյթով հարուստ յունարէնը և հայերէնը տեղի տուն թրքերէնի առաջ, և այսօր, դժուար է հասկնալ թէ ի՞նչպէս Փոքր-Ասիոյ յոյները և հայերը իրենց մայրենի լեզուն կորսնցնելով թրքախօս դարձան: Անշուշտ պատճառը թրքական բռնակալութիւնն էր և թուրք ժողովուրդի ճնշող թուական գերակշռութիւնը փոքրաքանակ յոյներու և հայերու վրայ: Բայց բուն Հայաստանի, ինչպէս նաև բուն Յունաստանի մէջ, մայրենի լեզուն մնաց և երբեք չզիջեցաւ թուրքերէնին. նոյնիսկ Պոլսոյ մէջ, այդ երկու մայրենի լեզուները միացած են և կը մնան մինչև այսօր: Ապա Աճառեան կ'անդրադառնայ միջազգային լեզուի մը. ստեղծման պարագաներուն: Միջին դարերուն, լատիներէնը ուսումնական միջազգային լեզու դարձած էր Շուէտէն մինչև Սիկիլիոյ, Բորթուկալէն մինչև Լեհաստանի համալսարաններուն մէջ: Այսօր ալ քժչկութիւնը, քիմիաբանութիւնը, բուսաբանութիւնը և այլ գիտութիւններ մեծապէս կ'օգտուին անկէ: Միջազգային լեզուի գաղափարը առաջին անգամ յղացած է Լայպնից իմաստասէրը՝ 1666 թուին. անոր հետեւած է անգլիացի եպիսկոպոս Ճոն Վիլգինսը: Հեղինակը երկու հոսանքներ կը նշէ ժամանակակից երուրժուական լեզուաբանութեան մէջ, միջազգային լեզուի մը ստեղծման առնչութեամբ: Ինչո՞ւ այս երուրժուական մակդիրը: Մէկ լեզուաբա-

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

ԲՐՄԱՀԱՅՔ

(Շարունակութիւնն նախորդ քիւէն եւ վերջ)

Հայ եկեղեցիներ. — Հայերը Բրմաստանի Աւա, Սիրիամ, Ռանգուն և Մանդլէ քաղաքներուն մէջ ունեցած են իրենց եկեղեցիները: Ներկայիս Սիրիամի և Աւայի տաճարներուն տեղն անգամ յայտնի չէ: Անոնց մասին շատ քիչ ծանօթութիւն ունինք, սրովհետեւ եկեղեցական արխիւներն ի սպառ կորած են: Ռանգունի և Մանդլէի եկեղեցիները թէպէտ դեռ կանգուն են, բայց անոնց վերաբերեալ տուժարներն ալ փճացած են ճափոնացիներու գրաւման ժամանակ:

1743ին, Սիրիամի վրայ մղուած պատերազմի հետեանքով՝ հայոց եկեղեցին կը կործանուի: Այդ թուականներուն Սիրիամ ապրած են 60 տուն հայեր, և եկեղեցիէն զատ ունեցած են իրենց յատուկ գերեզմանատունը: Սիրիամի անկումէն յետոյ, հայեր գլխաւորաբար Ռանգուն կը հաստատուին, ուր 1766ին Գրիգոր Այվազ եկեղեցի մը կը կառուցանէ, որ զժրախտաբար կը կործանի 1824ին, անկո-բրմական պատերազմին հետեանքով: Հայեր վերստին կը կառուցանեն զայն յանուն Ս. Աստուածածնի, երիցատունով միասին: Երկու շէնքերն ալ 1850ին, քաղաքին մէջ պատահած հրդեհէ մը հրոյ ճարակ կ'ըլլան: 1858ին, կառավարութիւնը քաղաքին կեդրոնը հողամաս մը կը նուիրէ հայերուն, ուր անոնք 1862ին Ս. Յովհաննէս Մկրտիչ եկեղեցին կը կառուցանեն: Օծումը կը կատարուի 1863ին: Հետագային, եկեղեցին կ'ունենայ իր ընդարձակ սրահը՝ երիցատունով միասին: Համաշխարհային Բ. Պատերազմին, սոյն

նութիւն միայն գոյութիւն ունի. անիկա ոչ բութուական է և ոչ ալ ընկերվարական, այլ լոկ լեզուաբանական առարկայական գիտութիւն:

ԱՆՈՒՇԱԽԱՆ ՎՐԴ. ԶՂՋԱՆԵԱՆ
(Շարունակելի՛ 2)

եկեղեցին ուժեղացածութենէ կը փասուի, իսկ երիցատունն ու սրահը բոլորովին կը քանդուին: Եկեղեցական տուժարներ և ա. նօթեղէններ կը կորսուին, իսկ հայեր խուճապահար կը փախչին զէպի Հնդկաստան: Պատերազմէն ետք, Ռանգունի հայ զոհաբերող գաղութը, Կալկաթահայերու ալ օգնութեամբ, կը վերանորոգէ տաճարը՝ որուն օրհնութիւնը կը կատարէ Տ. Վարդան Քհ. Վարդանեան, 1948 Յունիսին: Ներկայ շէնքը խաչաձև է և անգլիէթ. արեւմտեան, հիւսիսային և հարաւային կողմերը անդատակներ ունի: Տաճարը կոկիկ է և լաւ յարգարուած:

Մանդլէի հայոց Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցին կառուցուած է Մինգուն Մին թագաւորի ժամանակ ԺԹ. դարու կէսէն ետք, իր իսկ օժանդակութեամբ: Տաճարը վերանորոգուած է 1935ին: Խաչաձև, սիրուն շէնք մըն է, առանց գմբէթի: Երբ 1958 Յունուարին այցելեցինք Մանդլէ, եկեղեցին գտանք բոլորովին մերկ. լքուած և կիսաւեր վիճակի մէջ: Իր ամենէն քաղաւաղաւ շրջանին, հայ ժողովուրդի թիւը հազիւ հարիւրեակի մը հասած է: 1908էն ի վեր քահանայ ունեցած չեն, սակայն ժամասացութիւնը չէ զաղրած շնորհիւ Պր. Վրթանէսեանի և Արգարեան Եղբարցի Մինչև Համաշխարհային Բ. Պատերազմը, հազիւ 20 հայեր կ'ապրէին հոն. ներկայիս միայն երկու հայ մնացած են և անոնք ալ օտարներու հետ ամուսնացած: Եկեղեցիին արեւմտեան կողմը կը գտնուի ընդարձակ երիցատուն մը, կիսաքանդ վիճակի մէջ: Մանդլէէն մեր վերադարձին, Ռանգունի հայոց եկեղեցւոյ վարչութեան թեմադրեցինք որ վերանորոգեն Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ եկեղեցին: Հակառակ անոր որ վարչութիւնը որեւէ կերպով պատասխանատու չէր այդ 400 մղոն իրենցմէ հեռու գտնուող տաճարի վերանորոգման և հակառակ իրենց տրամադրութեան ներքեւ եղած գումարներու նուազութեան, ազնուական ժեստով մը՝ որ միշտ յատուկ եղած է այդ մարմնոյն, ընդ առաջ գացին մեր խնդրանքին, ու ամիս մը առաջ վարչութեան ատենապետը կ'իմացնէր մեզի թէ արդէն տաճարը վերանորոգուած է, մինչ հոս Կալկաթայի մօտ, հազիւ 120 մղոն հեռաւորութեան վրայ, Սէյդա-